

Co je a kde se vzala

EVROPSKÁ ÚMLUVA O KRAJINĚ

Ve Švýcarsku, které by našinec považoval za zemi málem panenskou, mezi léty 1978-1989 zmizel denně ve prospěch urbanizace přírodní prostor o rozloze deseti fotbalových hřišť, průměrně 0,86 m² každou vteřinu, jak píše švýcarský odborník na krajinu Raymond-Pierre Lebeau.¹ Rozhlédneme-li se kolem sebe, můžeme si být prakticky jisti, že v Česku roku 2005 je zastavování krajiny ještě rychlejší. Mnozí z nás se pak mohou zakrátko nastěhovat do rodinného domu v satelitním městečku, odkud budou po pohodlně široké nové silnici jezdit nakupovat do hypermarketu vyrostlého na zelné louce, případně namísto zeleného parku, zatímco stará samoška v nejbližší vesnici osiřela, protože obchodník se v ní neuživil, a zanedbaný areál opuštěné továrny z 19. století uprostřed města se jen stěží uchází o zájem investorů a zaměstnanci ho musí cestou do práce objíždět, protože přes brownfield se pěšky projít nedá.

Proč lezeme na rozhledny

Krajiny ubývá... Ropu během příštích desetiletí určitě dokážeme důmyslně nahradit stejně jako jiné ubývající zdroje. Ale krajinu? Co je vlastně krajina? „Krajina je to, kvůli čemu lezeme na rozhlednu,“ jednoduše definuje biolog Jiří Sádlo. Jeho bonmot obsahuje i emocionální náboj, s nímž se každý člověk po svém ke krajině vztahuje. Námahu jsme ochotni podstoupit kvůli dalekému rozhledu v horách, kde sotva zaznamenáme známky lidské přítomnosti, stejně jako kvůli pozorování městského ruchu z kostelní věže. Ale zvědaví budeme i na propast severočeských uhelných jam zrovna jako – kdybychom měli tu příležitost – na cvrkot v neméně odlidštěné krajině průmyslových a obchodních zón, kancelářský komplexů nebo obřího letiště.

Definic krajiny je spousta, a dokonce se o ně vedou pře, jak si ve své diplomové práci Prvky paměti krajiny Dražanské vysočiny všimá Michal Medek. Krajinní ekologové Forman a Godron to vidí s vědeckou důkladností: Krajina „je heterogenní část zemského povrchu, skládající se ze souboru vzájemně se ovlivňujících ekosystémů, který se v dané části povrchu v podobných formách opakuje“.² Záleží zkrátka na tom, jestli definuje matematik, průmyslník, filozof; jinak vnímá krajinu člověk z města, pro kterého je „jen“ potěšením duše, jinak zemědělec, který svým živobytím bezprostředně závisí na přírodě. O krajině se často také hovoří jako o dědictví. Poměr člověka ke krajině – kolébce je různý, krajina, kterou společně obýváme, je však jedna. A té, kterou obvykle chápeme jako krásnou, tedy volnou, divokou, zatím ubývá nezadržitelně rychle.

Odpřírodnění vadí

Jak dramatické změny prodělává krajina v posledním století, zaznamenávají v relativním poklidu české kotliny statistická čísla. Jámy hnědouhelných lomů v Podkrušnohoří pohltily královské město Most, 84 vesnic a částečně 27 dalších obcí, zaniklo 13 zámků, 13 tvrzí, 28 kostelů, 31 kaplí, 2 kláštery atd.³ Umřely lesy na vrcholcích Krušných a Jizerských hor, Krkonoš i jinde. Dechberoucí devastace na sklonku 20. století byla však jen viditelným

¹ Raymond-Pierre Lebeau, Landscape and nature. in: Naturoopa 2002/98, str. 15

² Medek, str. 5

³ Josef Koudelka – Černý trojúhelník. Pozvánka na vernisáž výstavy, 1994.

vrcholem ledovce. Celoplošně poznamenala krajinu zemědělská velkovýroba s kvantitativními i kvalitativními důsledky na historicky utvářené prostředí.

Mění se i „krajina“ měst. Rozsáhlé škody jsme zaznamenali na památkovém fondu včetně historických parků a zahrad a komponované krajiny. Prvorepublikovou malebnost červených střech narušily nebo dokonce nevratně zničily bezduché paneláky. A dnešní města dostávají novou tvář ještě razantněji – haly se rozlézají do šíře, mrakodrapy do výše. Jaké stopy asi zanechají na Zemi naši potomci?

Odlidštění taky vadí

V opačném směru krajinu dramaticky změnilo vyhnání německých obyvatel českých Sudet po 2. světové válce. Zmizely stovky osad vybudovaných holýma rukama a vše, co k nim patřilo. České pohraničí se vrátilo před středověk, kdy svrchovanou divočinu na kulturní krajinu přetvářeli Němci a další kolonizátoři bez pomoci bagrů a rypadel a jeřábů, s citem modelovaným tvrdou a zdoluhavou několikasetletou prací živých svalů jako rovnocenného partnera přírodních sil. Možná, že údajně největší české jezero, které se ještě na počátku středověkého prospektorství rozkládalo plné ryb pod Krušnými horami, rychle zanesly sedimenty a proměnily ho v bažiny právě s pomocí antropogenně zesílené eroze.⁴

I Třeboňsko, dnes považované za tak skvělý příklad přeměny divočiny v harmonickou kulturní krajinu, že si za to vysloužilo titul světové biosférické rezervace UNESCO, bylo na počátku éry středověkých rybníkářů nebezpečným a odpudivým močalištěm. Ponoříme-li se ještě hlouběji v čas, musíme připustit, že milá česká krajina bývala zvěšiny lesem.

Asi se najdou lidé, kteří zarůstání Sudet divočinou mohou považovat za pozitivní hodnotu – místo pastvin a polí lesy, přírodní ekosystém, byť třeba nekvalitní. Ale když v současné době pohraniční hory opět nabývají lidské přívětivosti, louky se opět sečou a zemědělci ožívují pastviny, nejspíš se nám to líbí víc, než kdyby tu byl neprostupný hvozd. Pralesy očekáváme jinde, v rezervacích. A zcela určitě by se nám nelíbilo, kdyby se k přírodnímu stavu bažin vrátilo malebné Třeboňsko.

Ztracené potoky a řeky

Nenápadnější, o to však záluždnější změny se projevovaly v české krajině, ale asi i v evropském či globálním měřítku, zejména ve vodních a mokřadních ekosystémech. U nás bylo v posledních desetiletích hlavně ve jménu socialistického zemědělství upraveno asi 5 500 km toků a odvodněno na 600 000 hektarů půdy.⁵

Narovnávaly se potoky i řeky, betonovala (a betonují) se koryta, vodu jsme schovali (a schováváme), kde se naší vůli právě nehodila, do podzemních trub. Z celkové odhadované plochy 1 300 tis. ha mokřadů zbyla v současnosti asi čtvrtina. Délku toků jsme na území naší republiky zkrátali nejméně o třetinu.⁶ Krajina tím nejen ztratila na své divokosti, tedy magické přitažlivosti, ale také na své ekologické funkčnosti. „Vodní a mokřadní biotopy jsou v České republice i na celém evropském kontinentě nejvíce ovlivněným a degradovaným typem ekosystémů,“ shrnuje návrh Národní strategie ochrany biologické rozmanitosti v září 2004.

A kolik bylo třeba rozoráno mezí, těch útočišť přírodní pestrosti, když se zvětšovaly lány!

Ale co třeba naopak rekultivace povrchových dolů, výsypek? Jiří Sádlo, a nejen on, je názoru, že i mnohé dnešní rekultivace jsou problematické, ba dokonce někdy i revitalizace říčních toků: „Vezme se čtyřicet tun žuly, někde se to nasype a udělá se umělý ostrov. Ono to někdy

⁴ Na základě inf. z: Petr Mikšíček: Sudetská pouť aneb Waldgang.

⁵ Stav a vývoj životního prostředí v Československu (Kolektiv 1989), kde se na str. 28 uvádí:

⁶ Národní strategie ochrany biologické rozmanitosti, verze září 2004, MŽP ČR, str. 74

tak úplně špatné není, ale žere to strašně peněz. Příroda by to zvládla pomaleji, ale líp.⁷ Málo využíváme laskavé seberegulační síly přírody.

Proměna krajiny, proměna chodu ekosystémů

Se změnami krajiny se potýkají i jiné zeměpisné šířky. Odlesňuje se, aby prostí lidé měli palivo nebo aby mocné firmy vydělaly. Bohaté pobřežní ekosystémy, které efektivně chránily před tsunami či hurikánem se přeměňují na turistické továrny, budují se gigantické přehrad... Často přímá proměna krajiny vyvolá proměnu nepřímou. Odlesnění urychlí postup pouští, erozi a jinde usazování splavenin v jezerech, nivách a deltách, betonování zrychlí odtok vody...

Co je to necelý jeden metr čtvereční přeměněné krajiny? Málem si toho člověk ani nevšimne. Ale v globálním měřítku jsou z jednotlivých metrů milióny hektarů. Pár čísel nabízejí například letošní výsledky rozsáhlého mezinárodního výzkumného projektu Millennium Ecosystem Assessment, Miléniové hodnocení ekosystémů. Čtvrtinu zemské souše v současnosti pokrývá zemědělsky využívaná půda. Rychlost změn dokazuje fakt, že pouze v období po roce 1945 byla na Zemi pro zemědělství zabrána větší plocha než za celé osmnácté a devatenácté století dohromady. Počítá se, že do roku 2050 ubude ve prospěch zemědělského využívání dalších 10 až 20 % travních a lesních ekosystémů. Jen za poslední dvě desetiletí zmizelo 35 % pobřežních mangrovových porostů, a to jen v zemích, kde jsou dostupné statistiky. Zastavěná území zabírají v současnosti 3,6 miliónu km², což představuje 2,4 % zemské souše.⁸

Krajina se vyvíjí jako společnost

V současné době už proměny krajiny neprovází vždy jednostranné nadšení, s jakým lidé dobývali svůj svět z divočiny v dobách starověké či středověké kolonizace, prerijského pionýrství či v dobách průmyslového rozmachu v ranějších desetiletích 20. století. Tehdy převládala potřeba s přírodou bojovat, dnes sílí potřeba s přírodou spolupracovat.

Jak dokazuje příklad nejen Třeboňska, zdaleka ne každá změna je automaticky k horšímu. Krajina se vyvíjí tak, jako společnost. Problém je, že v absolutním měřítku rychle ubývá příjemné krajiny, kterou vnímáme jako archetypální jistotu, i krajiny monumentální, které jsou zdrojem krásných emocí. A zbývající volnou krajinu drobíme na menší a menší kousky sítěmi silnic a další liniovou infrastrukturou.

Jak píše historik J. R. McNeill, ve Spojených státech se hlavním trendem v životě měst stala po roce 1945 suburbanizace, tedy to, co nyní zrychleně zažíváme ve střední a východní Evropě: satelitní městečka, průmyslové a obchodní zóny, haly, parkoviště, nové silnice, obří křižovatky... Podle McNeilla v roce 1980 zhruba dvě třetiny obyvatel patnácti největších měst žily v rozlehlých řídko obydlených příměstských oblastech, které jsou dopravně zcela závislé na osobních automobilech: „Levná půda, levná auta, levný benzín a hypotéky dostupné díky federálním daňovým zákonům přispěly k rázovitému americkému způsobu života.“⁹ Živelný růst měst dobře znají i další kouty světa. Dilí zaujímalo v roce 1990 třináctkrát větší plochu než v roce 1900, Peking se jen během 90. let 20. století ve své rozloze zdvojnásobil. V chudších zemích má suburbanizace jiný charakter, především jsou to „shantytowns“, čtvrti dřevěných a jiných nuzných příbytků lidí, kteří nejspíš přišli v naději na obživu z venkova.

⁷ Jiří Sádlo: Nedémonizujme současnost. Ekolist po drátě 10. 2. 2005

⁸ Údaje MA, str. 66 a některé předchozí

⁹ J. R. McNeill, Something New under the Sun, str. 291

Suburbanizace, živelné bujení měst, to je jeden z nejvážnějších problémů současné české a evropské krajiny. Na rozdíl od severoamerických prérií, evropská města se zpravidla nemají kam bezbolestně rozlévat... Zacházení s krajinným prostorem vyžaduje hodně citu i hodně rozumu. Už nežijeme v době prospektorů, kteří mohou dobývat nové světadily, už jsme schopni vidět rozsah změn i v konečném globálním měřítku. Nastal čas, kdy si jasně uvědomujeme, že budeme na Zemi hospodařit vždy už jen v omezeném rozsahu. Zaujati investičním záměrem ovšem často globální nadhled ztrácíme. Potřebujeme zacházet s prostorem a krajinou tak, abychom zachovali dědictví a zároveň se mohli rozvíjet. Pomůže občanská aktivita, vědecké poznání, dobré plánování a management.

Fenomén evropské krajiny

„Rozmanitost venkovské krajiny v Evropě je jeden ze základních rysů našeho kontinentu. Snad nikde jinde nejsou známky vzájemného kontaktu lidí a přírody tak soustředěné, pestré a různorodé,“ charakterizuje evropskou krajinu zpráva Evropské agentury pro životní prostředí v Kodani s názvem Evropské životní prostředí (Europe's Environment – The Dobříš Assessment). Fundamentální téměř sedmisetstránková zpráva vznikla z vůle dobříšské konference evropských ministrů životního prostředí z roku 1991, iniciované Josefem Vavrouškem.

Zpráva rozlišuje na třicet typů krajiny: arktická a lesnatá tundra, pět typů tajgy, severská pohoří a vysoké hory, tři typy mírně zvlněné krajiny, sedm typů krajiny s ornou půdou, stepní krajina je rozlišena na pustu, step, polopoušť a písečnou poušť. Za zvláštní typ se považuje také polská tradičně obhospodařovaná krajina s velmi malými soukromými poličky. Tři typy krajiny jsou zcela odpřírodněné – poldery, umělé delty a úrodné středomořské plochy se zavlažováním. Za přírodní, člověkem nedotčená území, se dnes na starém kontinentu nedá označit takřka nic. Dokonce i ruská tundra a tajga se ocitá pod tlakem přeměn.

„V některých evropských státech se za posledních čtyřicet let zmenšila území zaujatá mokřadními ekosystémy o více než polovinu. Středomořské tvrdolisté lesy pokrývají sotva desetinu původní rozlohy a většinou jsou v zuboženém stavu. Mořská pobřeží a alpská bezlesí Evropy patří k nejvíce ohroženým na Zemi. Změny zemědělství ohrožují velké oblasti cenného polopřírodního travinného biomu ve střední, jižní a východní Evropě,“¹⁰ shrnul v květnu 2000 přední český odborník na ekologii krajiny, lesnictví, územní plánování a ochranu přírody a krajiny Igor Michal ve Zpravodaji Společnosti pro trvale udržitelný život.

Krajina potřebuje inventuru a management

Podle dobříšské zprávy o evropském životním prostředí představuje pro krajinu hlavní hrozbu zemědělská intenzifikace, ale i opačný proces – ponechání tradičně obhospodařované půdy vlastnímu osudu; rozšiřování zástavby, uniformita stavebních materiálů a standardizace designu; prudký rozvoj zejména silniční infrastruktury, turistiky a rekreace; těžba a skládkování; ztráta přirozených biotopů. Také širší ekologické problémy, jako je znečištění ovzduší nebo nadměrné čerpání podzemních vod, mohou ovlivňovat krajinu – ničí lesní porosty a mokřadní ekosystémy. Vlivy se mnohdy kombinují.

„Neexistuje celoevropská inventura, která by umožnila systematicky posoudit rozměry, druhy a trendy změn krajiny,“ shrnuje dobříšská zpráva v roce 1995. Stav ilustruje na příkladech.

Mizí typické místní a regionální rysy mnoha částí evropské krajiny, ubývá přírodních a kulturních hodnot a slábnou nebo se úplně přetrhávají vazby mezi člověkem a zemí.

¹⁰ <http://www.stuz.cz/Zpravodaje/Zpravodaj002/michal01.htm>

Konzervační přístup k ochraně však má tendenci zmrazit veškerou aktivitu v krajině, jejíž tvářnost je často výsledkem specifického způsobu obhospodařování v regionu. Může tedy mít nerealistické požadavky a bránit ekonomickému rozvoji. Druhý přístup k ochraně krajiny představuje integrovaný management, řízení procesu změn při vědomí nutnosti omezovat škodlivé dopady. Takové řízení připouští, že krajina se bude nadále měnit a podporuje utváření nových krajinných hodnot.

Sít' ekologické stability

V některých místech ovšem krajinu - muzeum chceme. V územích chráněných pro krajinářské hodnoty podle měřítek Světového svazu ochrany přírody (IUCN) lidé normálně žijí a pracují, nejsou to přísné rezervace na ochranu divoké přírody. IUCN zde ale doporučuje například udržet životní styl a ekonomické aktivity, které jsou v souladu s přírodou a podporují sociální a kulturní strukturu zdejší komunity. Turistické a rekreační aktivity zde mohou probíhat v podobě a měřítku, které nepoškodí kvalitu prostředí.

Je také žádoucí v celé Evropě vytvořit síť ekologicky cenných a stabilních území. Součástí takové sítě už dnes jsou chráněná území Natury 2000. Dále existuje evropská ekologická síť EECONET (European Ecological Network), která zachovává přírodní a přírodě blízké ekosystémy v územně propojeném systému. U nás se koncepce územního zajištění ekologické stability (ÚSES – územní systém ekologické stability) začala rozvíjet již od konce 70. let 20. století a společně například s nizozemským systémem slouží jako mezinárodní vzor.¹¹

Krajina ve stresu: rozvrat hodnot

V současné době je evropská krajina ve stresu. Odehrávají se v ní překotné děje, které ve velkém měřítku hrozí rozvrácením dosavadních vztahů vzniklých pozvolným vývojem po staletí. Dvojnásob se to týká nových demokracií, jako je ta česká.

„Rozvojové plány otvírky těžebních prostorů nerostů, stavby přehrad, průplavu a dálnic, průmyslových parků a vilových čtvrtí stále ukusují z toho, co zbývá z tradiční krajiny, se kterou se generace citově ztotožňovaly. Láska ke krajině je drcena restitučním urbanismem a buldozery. Tato lavina, posilovaná výkonnou technikou je projevem postojů technického pokoření přírody a lhostejnosti k přírodním i kulturním hodnotám krajiny, projevem trvale neudržitelného rozvoje. Fundamentální vnitřní rozpor takového rozvoje může být v dohledné době tlumen, sotva však odstraněn. Nemá-li narušování ekologického pilíře trvalé udržitelnosti, zejména narušování biologické rozmanitosti krajiny a přirozených funkcí ekosystémů, nabýt v střednědobé perspektivě charakter závažného defektu lidského životního prostředí, musí se ochrana přírody a krajiny dostat do postavení jedné z uznávaných společenských priorit. Pravidla slušného zacházení s přírodou a krajinou musí být – mírou diferencovanou v regionech, státech, kontinentech, ale přesto na celé Zemi – garantována státními politikami,“ vyzýval spoluautor české koncepce Územního systému ekologické stability Igor Míchal na jaře 2000.

¹¹ Blíže informace je možno např. získat v příspěvcích A. Bučka a I. Míchala ve sborníku konference Ekologické sítě (Maděra. P. eds., Brno 2002)

Krajina se bude měnit dál

Pro kvalitní management vyvíjející se krajiny je důležité integrované mezisektorové řízení a územní plánování. K tomu jsou potřeba profesionálové na územní plánování a management krajiny, účast místních lidí v tomto procesu a ještě jedna věc: Vědomí, že krajina se bude měnit, ať chceme, nebo ne. Využívání krajiny přece závisí na sociálně-ekonomických a kulturních souvislostech, na změnách ve společnosti, technologickém pokroku, změnách na trhu atd.

Abychom krajinu neničili, ale naopak optimálně využívali a také si jí užívali, dobříšská zpráva doporučila: studovat a sledovat evropskou krajinu z hlediska jejich ekologických, sociálních, kulturních a ekonomických hodnot; snažit se porozumět procesu změn, jejich příčinám a souvislostem; neváhat chránit vynikající krajinné celky; poskytnout efektivní postupy územního plánování k využití ve všech oblastech; šetrnost ke krajině chápat jako důležitý prvek při tvorbě strategií udržitelného rozvoje v národním a regionálním měřítku; krajinu chápat jako důležitý prvek pro uchování biodiverzity; vytvořit systém podpory venkovských oblastí a zvláště zemědělského obyvatelstva, aby se mu zajistila prosperita nezávislá na ničení krajiny; podporovat farmáře nejen k ochraně krajinného rázu, ale také k vytváření nových krajinných prvků; podporovat povědomí široké veřejnosti o krajinných hodnotách v místním, národním i mezinárodním měřítku.¹²

Dobříšská zpráva z roku 1995 výslovně vyjadřuje naději, že by mohla vzniknout úmluva o ochraně evropské krajiny.¹³

Fenomén evropské krajiny

Není tedy divu, že právě v této době a právě na našem kontinentu vznikla po šestileté přípravě jedinečná mezinárodní úmluva – Evropská úmluva o krajině. „Přítomnost nespočetných kultur, které se zračí v úžasné rozmanitosti krajiny, patří k charakteru Evropy,“¹⁴ shrnul Enrico Buergi ze švýcarského Federálního úřadu pro životní prostředí, lesnictví a krajinu, když v roce 2002 nadšeně uváděl speciální číslo časopisu *Naturopa* věnované Evropské úmluvě o krajině. Evropskou krajinu můžeme podle něj pojímat i jako „hold historii, jako kolébku evropské kulturní identity, jako společně sdílené dědictví a odraz evropské plurality.“

Předobrazem evropské úmluvy byla Středozezemská charta o krajině přijatá v Seville v roce 1993 zástupci regionů španělské Andaluzie, francouzského Languedoc-Roussillon a italského Toskánska na ochranu ekologicky zatíženého a zranitelného Středomoří. Hned následujícího roku se na Kongresu místních a regionálních samospráv Rady Evropy probírala možnost rozšířit zásady Sevillské charty na celé území Evropy.¹⁵ I dokument publikovaný Světovým svazem ochrany přírody v roce 1995 *Parky pro život: akce pro chráněná území v Evropě* byl zaměřen ke vzniku mezinárodní úmluvy o ochraně venkovské krajiny.

Na základě mnohých se podnětů vznikla na půdě Rady Evropy pracovní skupina, která začala připravovat celoevropskou úmluvu o ochraně krajiny – o ochraně nikoli ve smyslu konzervace, nýbrž udržitelnosti fenoménu evropské krajiny. Po dalších pěti letech práce Výbor ministrů Rady Evropy text konvence v červenci 2000 schválil a doporučil otevřít k ratifikaci. Stalo se 20. října 2000 na ministerské konferenci, která se konala ve Florencii speciálně kvůli této úmluvě. Toho dne na místě podepsali úmluvu zástupci Belgie, Bulharska, Chorvatska, Dánska, Finska, Francie, Itálie, Litvy, Lucemburska, Malty, Moldávie, Norska,

¹² Podle: *Europe's Environment*, chapter 8

¹³ Podle: *Europe's Environment*.

¹⁴ Enrico Buergi, *The European Landscape Convention*, *Naturopa* 98/2002, str. 3

¹⁵ http://www.coe.int/T/E/Cultural_Co-operation/Environment/Landscape/Presentation/1_Origins/default.asp#TopOfPage

Portugalska, Rumunská, San Marina, Španělska, Švýcarska a Turecka. Úmluva vstoupila v platnost 1. března 2004. Do září roku 2005 pak podepsalo úmluvu celkem 31 států regionu Rady Evropy a 19 států ji ratifikovalo.¹⁶

Česká republika úmluvu podepsala 28. 11. 2002 na druhé konferenci signatářů smlouvy a ratifikovala 3. 6. 2004. V platnost u nás vstoupila úmluva 1. října 2004. Její text v češtině je dostupný na [http://www.env.cz/AIS/web-pub.nsf/\\$pid/MZPMAF4DY5MS](http://www.env.cz/AIS/web-pub.nsf/$pid/MZPMAF4DY5MS).

Moderní mezinárodní smlouva

Krajinou se zčásti zabývají mnohé mezinárodní smlouvy. Ale Evropská úmluva o krajině má zvláštní význam. „Dosud žádný mezinárodní právní nástroj se nezabýval přímo, výslovně a výhradně krajinou a její ochranou, vývojem a udržitelným managementem,“ vysvětluje předseda konference, jež úmluvu přijala, Enrico Buergi.

Úmluva se vztahuje k veškeré krajině, k té výjimečně krásné i k té obyčejné, k tradiční venkovské i současné a zhusta problematické příměstské krajině. „Tento moderní celostní přístup vhodně přijatý v úmluvě byl podnícen faktem, že krajina představuje měřítko kvality života pro každého člověka. Tento přístup byl zvláště potřebný, protože existuje trvalá vazba mezi množstvím evropských kultur a rozmanitostí evropské krajiny. Z tohoto úhlu pohledu krajina nesmí být ponechána výhradně odborníkům, ale musí vyjadřovat přání sdílená všemi lidmi... Vhodný management krajiny nemá napříště být výsadním právem pro území vynikající kvality, ale musí se rozšířit a podporovat – a respektovat – i obyčejnou krajinu běžného života,“¹⁷ říká Enrico Buergi.

Váhání důležitých

K úmluvě se ale dosud nepřihlásily některé významné evropské země, například Rakousko, Německo, Maďarsko, Rusko, Velká Británie. „Proč?“ Ptá se Peter Ogden z Campaign for the Protection of Rural Wales, nejvýznamnější velšské nevládní organizace zabývající se volnou krajinou už od roku 1928. Podle něj je nechuť britské vládní exekutivy přistoupit k úmluvě bizarní a zneklidňující – v zemi s takovým smyslem pro krajinnou estetiku a filozofickým porozuměním krajině. I jiná environmentálně citlivá země – Nizozemí – dlouho odolávala. Avšak Nizozemí letos Evropskou úmluvu o krajině podepsalo, ratifikovalo a ještě v tomto roce zde začne platit.

Peter Ogden zdůrazňuje, že dosud jsme se soustředili na ochranu ovzduší, kvality vody či vzácných přírodních území, a krajiny jako celku jsme si nevšimli. Až teď, přijetím Evropské úmluvy o krajině jsme vstoupili na vyšší úroveň. Jako důležitou charakteristiku úmluvy vyzdvihuje její demokratičnost. Hodnocení krajiny nemá být jen věcí expertů. Krajina nepředstavuje jenom oživenou půdu; utváří se v očích, myslí a srdci každého, kdo ji vidí či užívá. Krajinu vnímáme skrze naši paměť, asociace a osobní interpretaci. Úmluva zdůrazňuje nutnost dialogu a výměny názorů mezi všemi obyvateli. Obyvatelstvo musí mít přístup k rozhodování o tom, které krajinné hodnoty jsou důležité, musí mít možnost zúčastnit se rozhodování o ochraně, managementu a změnách krajiny. Každý má toto právo a současně odpovědnost. Je nutné, aby odborníci a obyvatelé společně o krajině, jejím plánování, managementu a změnách komunikovali. Tato komunikace musí mít multidisciplinární charakter, proces musí být transparentní. Peter Ogden také oceňuje v úmluvě vyjádřenou vůli organizovat celoevropskou spolupráci ve věcech využívání krajiny.

¹⁶ <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=176&CM=8&DF=&CL=ENG>

¹⁷ Enrico Buergi, The European Landscape Convention, Naturopa 98/2002, str. 3

Tvář naší země

V únoru 2001 proběhla v Praze a Průhonicích konference Tvář naší země – krajina domova. Deset let demokratického společenského vývoje totiž u nás přineslo v oblasti ochrany a tvorby krajiny některé klady, ale jinde se naopak situace zhoršila. Podle pořadatelů konference se největším problémem ukázala, jak uvádějí na internetových stránkách Společnosti pro krajinu, „absence společně sdíleného povědomí o hodnotě krajinného prostoru... Jako první krok k překonání této různosti tu byla všeobecně pocíťována potřeba se vzájemně vyslechnout.“¹⁸ Další konference se stejným názvem se konala v roce 2002; Tvář naší země – krajina domova se stala multioborovou platformou, která podporuje komunikaci všech, kdo k vývoji a managementu krajiny u nás mají co říct.

Třetí konferenci pořádala z podnětu Václava Havla v březnu 2005 Společnost pro krajinu a Česká komora architektů ve spolupráci se Senátem Parlamentu ČR, několika ministerstvy, akademickými a dalšími institucemi. Sborník z konference obsahuje vše aktuální a důležité, co v Česku ke krajině může být řečeno, v sedmi svazcích: Zemědělství a venkov, Trendy urbanizace, Identifikace s místem a krajinou, V přírodní krajině Evropy, Krajinný ráz, Naše krajina v kulturním prostoru Evropy. Úvodní svazek obsahuje i některé důležité dokumenty: Akční plán pro rozvoj ekologického zemědělství, Zákon o ekologickém zemědělství a Strategii odpovědnosti za českou krajinu, jejíž návrh představuje rozpracování Evropské úmluvy o krajině pro Českou republiku.

Chybí sdílené hodnoty

Ivan Dejmal, předseda občanského sdružení Společnost pro krajinu, shrnul, co důležitého se v poslední době odehrálo: Připravuje se Atlas krajiny ČR. Probíhají diskuse kolem několika připravovaných zákonů, které významně ovlivní budoucí podobu naší krajiny. Především je to stavební zákon a zákon o dálnicích a rychlostních komunikacích. Ministerstvo zemědělství se pozvolna vydává cestou ekologizace v oblasti dotační politiky; ostatně v rámci Evropské unie dnes už ani jinak nemůže. Ekologické zemědělství představuje nejšetrnější způsob zemědělského hospodaření v krajině. Ivan Dejmal také zdůraznil, že 1. října 2004 se i pro naši republiku stala závazná Evropská úmluva o krajině. Důležitá byla i novela zákona o ochraně přírody, která uzákonila evropský systém chráněných území Natura 2000, ustavila nově Správu ochrany přírody, která má zajistit jednotný přístup ke správě přírodně a krajinářsky nejcennějších částí našeho území. Zatím však chybí například výchozí inventura stavu, Bílá kniha ochrany přírody a krajiny. Krajině se také věnuje loni českou vládou přijatá Strategie udržitelného rozvoje ČR. Mimo jiné by se podle ní měly prosazovat více extenzivní postupy ekologického zemědělství. Nevyužívaným částem zemědělské půdy by se měly navracet jejich ekologické funkce - posilovat retenční schopnost krajiny, přírodní a krajinnou infrastrukturu, ochraňovat druhovou a krajinnou rozmanitost.

V praxi chybí společně sdílené hodnoty a kritéria. Táhnou se spory o postoje ke kůrovcové kalamitě, spor „o aleje, zda mají být architektonickým prvkem krajiny nebo pahýlnatými torzy pro páchníka ... V pozadí pak stojí, v parafrázi na Hegela, zda nám jde o svět bez člověka, o svět s člověkem nebo o svět pro člověka. V řešení tohoto sporu nám vstup do Evropské unie nepomůže. I tam je patrný na každém kroku,¹⁹ uzavírá Ivan Dejmal.

¹⁸ <http://prokrajinu.cz/vybor/0konference.html>

¹⁹ Ivan Dejmal, Kam jsme dorazili při cestě do evropské unie? Sborník Tvář naší země – krajina domova, str. 5

Krajina a právo

Podle Milana Damohorského z Právnické fakulty Univerzity Karlovy se nové možnosti pro zacházení s krajinou otevírají v souvislosti s vytvářením evropské soustavy chráněných území Natura 2000, i když právě vyhlášení jejich lokalit je, a to nejen u nás, spojeno s řadou střetů. Spory se vedou o vymezení hranic chráněných území, o režim ochrany a finanční kompenzace.

Velké množství střetů souvisí s dopravními stavbami. Dochází při nich i k bezprecedentním situacím jako například u dálničního obchvatu Plzně. Do této kauzy zasáhla i Poslanecká sněmovna návrhem „zákonu, který by stanovoval, které dálnice, železnice a plavební dráhy jsou ve veřejném zájmu“. Jeho přijetí by způsobilo, že pro tyto stavby by řada jiných zákonů prostě neplatila. „Považuje-li se Česká republika za fungující, demokratický a právní stát..., pak stěží může „v době míru“ vydávat zákony, které představují pro některé stavby „výjimečný stav“, kdy běžný právní řád neplatí,“ soudí Milan Damohorský. Zároveň je ovšem přesvědčen, že právě doprava bude i do budoucna představovat jeden z nejzávažnějších zdrojů ohrožení naší krajiny. „Rozsah a liniové pojetí dopravních staveb z nich totiž činí fenomén, který dalece přesahuje zájmy a možnosti obcí či krajů, neboť se spíše vztahuje k celým státům a kontinentům.“

Za důležité dále považuje nahrazení současné poměrně zastaralé a roztráštěné právní úpravy ochrany půdy novým komplexně pojatým zákonem o půdě. Právě tak bude nesmírně důležitá dílčí nového stavebního zákona. Dosavadním návrhům v podstatě chybí ekologická dimenze. Za důležité v oblasti ekonomických nástrojů považuje nejen finanční dotace na péči o krajinu v rámci státních programů, ale také realizaci ekologické daňové reformy.

Právo na krajinu

Milan Damohorský se také domnívá, že „stávající české stavební předpisy a ještě více způsoby jejich praktického provádění totiž již zcela rezignovaly na jakýkoli cit pro harmonické měřítko, paměť a duši krajiny.“ Územním plánovačům a úředníkům a ještě více investorům a stavebníkům jde prý jen o co nejrychlejší a bezproblémové uskutečnění stavby. „Na nejvyšší piedestal byly postaveny ekonomický zisk, rychlost a účelovost. Zájmy ochrany krajiny, přírody, vodohospodářské a protipovodňové, památkové a kulturní atd. jsou zohledněny jen v případech, kdy je „bohužel“ některý speciální orgán státní správy, občanské sdružení či sdělovací prostředky výrazněji „připomenou“. České územní plánování vůbec nepřispívá k potřebě zastavovat a rekonstruovat již zastavěná území a omezit nevhodnou expanzi investic do volné krajiny. Současná praxe je tak pro krajinu značně zhoubná.“

Dále Milan Damohorský upozorňuje na to, že se omezuje přístup veřejnosti do krajiny. Doporučuje „zvažovat zavedení práva stezky či průchodu jako věcného břemene ze zákona“ v lesích i na jiných pozemcích. Upozorňuje na velkou českou devizu a zároveň potřebu zajistit „již po desítky let existující a plně prakticky funkční síť turistických značených cest v rozsahu desítek tisíc kilometrů délky, která nemá nikdy na světě obdoby“.

Do budoucna je také třeba zvážit možnosti integrace rozhodovacích procesů, aby se omezilo velké množství předběžných rozhodnutí před územním rozhodnutím či stavebním povolením, která jsou někdy i protichůdná. To by měla být věc nového stavebního zákona a také uvažovaného komplexního zákona o životním prostředí.²⁰

²⁰ Milan Damohorský, Právní aspekty ochrany krajiny v českém a evropském prostoru, sborník Tvář naší země 2

Strategie odpovědnosti za českou krajinu

Martin Weber a Gražyna Novotná z Výzkumného ústavu Silva Taroucy pro krajinu a okrasné zahradnictví v Průhoncích představili návrh Strategie odpovědnosti za českou krajinu minulosti, dneška a budoucnosti. Strategie, na níž spolupracovaly i další instituce, rozvádí pro české podmínky Evropskou úmluvu o krajině. Navrhuje optimální cíle a nástroje a též, jak zatím využívat lépe stávající možnosti.

Návrh strategie se opírá o provedenou SWOT analýzu stavu a podmínek ochrany, správy a plánování krajiny v ČR. Zabývá se pěti hlavními oblastmi. Jsou to: zvyšování povědomí o hodnotě krajiny; vzdělávání a výchova specialistů a také školní vzdělávací programy na všech stupních škol; vymezení typů krajiny na území ČR, sil a tlaků, které tyto krajinné typy mění, sledování jejich vývoje; definování cílových charakteristik jednotlivých typů krajiny; nástroje pro realizaci krajinných politik – legislativa, výzkum, koncepční a plánovací nástroje, ekonomické a organizační nástroje; mezinárodní spolupráce.

„Krajina by měla být racionálně chráněna, využívána a udržována (spravována) a rozvíjena (plánována) a ve své celistvosti. Nelze se smířit s její živelnou exploatací, mnohdy provázenou postupem „využij a uteč!“ V tomto smyslu vidím i velký dluh ve stávajícím systému územního plánování a domnívám se, že ani nově připravovaný stavební zákon situaci radikálně nezlepší. Rád bych se na tomto místě pletl, ale povědomí o krajině je takové, jací jsme my všichni,“ říká ing. Martin Weber.

Pozitivní a systémový přístup strategie klade důraz na spoluúčast veřejnosti, spoluodpovědnost všech resortů za budoucnost naší krajiny a princip subsidiarity, tedy řešení problémů na co možná nejnižší úrovni rozhodování. Autoři návrh předložili k širší odborné diskusi. Jde jim o pochopení společné odpovědnosti ke krajině a konsensuální přístup při nakládání s krajinou i při ochraně jejích hodnot. Uzavírají: Stav krajiny je vždy odrazem stavu společnosti.²¹

Krajina je vzácný statek

Oč při uplatňování Evropské úmluvy o krajině jde, by se dalo možná stručně vyjádřit citací návrhu strategie odpovědnosti za českou krajinu: „Vytvořit základ pro doplnění přetrvávajícího konzervačního a složkového přístupu v ochraně, správě a plánování krajiny přístupem integrovaným a celostním.“

Jak řekl na konferenci Tvář naší země Jiří Plos, ředitel kanceláře České komory architektů, jde o „hledání způsobů, jak o dalším vývoji evropského prostoru a evropské krajiny v něm účinně a účelně rozhodovat – to jest především pružně a poučeně reagovat na změny stavu a na důsledky lidských aktivit v prostoru a usměrňovat je v souladu s dohodnutými záměry.“ Není to snadné, protože důsledky lidské činnosti často překračují hranice států i širších regionů „přičemž efektivita rozhodování o konkrétních podmínkách v území je zpravidla tím menší, čím vzdálenější je rozhodující subjekt od území, o němž rozhoduje“. Ale i rozhodování v místě s sebou nese rizika – korupce, střetu zájmů, lobbismu... Tak vzácný statek je krajina.

Na jedné straně je nadhled a abstraktnost rozhodování a cílů, na druhé straně nedostatek nadhledu a „přílišná vzájemná provázanost zájmů, bránící odpovědnému a přiměřeně nezávislému rozhodování, a malá ekonomická a sociální síla ke zvládnutí problémů sice lokálně vznikajících, ale regionálně nebo dokonce globálně působících,“ říká Jiří Plos. Jde o to „zefektivnit, zpřehlednit a zprůhlednit rozhodovací procesy o prostoru a evropském společenství“.

²¹ Martin Weber, Gražyna Novotná, Strategie odpovědnosti za českou krajinu... sborník Tvář naší země 2

Žijeme v době, kdy jsme už poznali, že krajina se měnila, mění a měnit bude. Ale současně si uvědomujeme, že tento proces už nemůže být vždy jen „přirozený“, živelný. Ten dnes mnohdy těžce poškozuje krajinu, domov našeho těla i duše. A co hůř, poškozuje i skryté procesy, jichž je krajina nositelem – samoregulační chod ekosystémů, bez jejichž služeb nemůžeme existovat ani hospodařit. Ale to už je jiné téma.

Tentokrát můžeme uzavřít: Je nepochybně pokrok, začala-li se Evropa zabývat svou krajinou, kterou tvoří právě tak alsaské vinice jako kavkazské sněžné velikány, pařížské bulváry jako kamenné uličky Starého Města pražského, řečeno s Velšanem Peterem Ogdenem, a zamýšlet se nad tím, jak s ní prozíravěji zacházet.

Hana Kolářová

Spolupráce Ing. Martin Weber, Výzkumný ústav Silva Taroucy pro krajinu a okrasné zahradnictví, Průhonice

Základ tohoto textu vznikl v říjnu 2005 a vyšel v Bedrníku 5/2005. Obsahuje pracovní verzi poznámek pod čarou s některými dalšími zdroji informací. Na http://www.pavucina-sev.cz/pdf/bedrnik_rijen_2005.pdf najdete ilustrace k textu, další články k tématu, včetně didaktických a návodných. Bedrník, časopis pro ekogramotnost, je určen především pro učitele, ale i další zájemce o udržitelný rozvoj, životní prostředí a příbuznou tematiku.